

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2005-05-15

UDK 911.3:327(4)

MED KONVERGENCO IN DIVERGENCO: DILEME EVROPSKIH INTEGRACIJSKIH PROCESOV

Milan BUFON

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek obravnava nekatere ključne vidike sodobne politične geografije Evrope. Pri tem se najprej zaustavi pri razmerju med geopolitiko in politično geografijo in njegovem razvoju. V nadaljevanju evidentira in komentira fenomena teritorialnosti in meja, ki predstavljata najbolj viden izraz sodobne političnogeografske problematike Evrope. Pri tem so izpostavljena zlasti vprašanja prepletanja in spreminjanja političnih in kulturnih meja ter ustvarjanja različnih "domačih" in "tujih" prostorov, ki se danes srečujejo s procesi integracije na kontinentalni in globalizacije na svetovni ravni.

Ključne besede: politična geografija Evrope, teritorialnost, nacionalizem, kulturne in politične meje, integracija in globalizacija

TRA CONVERGENZA E DIVERGENZA: I DILEMMI DEI PROCESSI DI INTEGRAZIONE EUROPEA

SINTESI

Il contributo esamina alcuni aspetti chiave dell'attuale geografia politica europea. Partendo dalla relazione tra la geopolitica e la geografia politica, e lo sviluppo di questo rapporto, nel proseguimento del contributo si evidenziano e commentano i fenomeni della territorialità e dei confini, che rappresentano l'espressione più evidente della problematica politico-geografica dell'Europa contemporanea. Le questioni sulla sovrapposizione e mutamenti di confini politici e culturali, nonché la formazione di diversi spazi "interni" ed "esterni", sono così discussi nel contesto dei processi di integrazione europea e globalizzazione mondiale.

Parole chiave: geografia politica europea, territorialità, nazionalismo, confini culturali e politici, integrazione e globalizzazione

1. UVOD: OD GEOPOLITIKE DO POLITIČNE GEOGRAFIJE

Utemeljitelj politične geografije, Friedrich Ratzel, si je ob koncu 19. stoletja zamislil to disciplino kot znanstveno podprto vedo, ki je izhajala iz prepričanja, da so države kot družbeno-teritorialne formacije v bistvu naravni organizmi. Slednji črpajo energijo za svoj razvoj in utemeljenost za svoj obstoj iz prostora, ki ga zasedajo oziroma do katerega so zaradi dinamike družbenega razvoja nekako upravičeni v nekem cikličnem procesu rasti in odmiranja. Ta socialno-biologistična ideja *Lebensraum*, ki je v družbene vede vpeljala ciklični proces rasti in odmiranja držav, je bila na prelomu 19. in 20. stoletja izredno popularna, a tudi inovativna, saj je dograjevala evropsko pozitivistično interpretacijo pojavnega sveta in je bila še zlasti v skladu z ideologijo širjenja evro-ameriških sil v drugem imperialističnem valu v letih 1870–1914. Ratzelova antropogeografska izhodišča so na ta način prispevala k razvoju politične geografije in geopolitike v anglo-ameriškem okolju in Nemčiji: spomnimo naj le na Mackinderjevo generalizacijo, po kateri, kdor obvladuje središčno območje Evrazije, obvladuje svet, ali Haushoferjev model sveta, ki se deli na različne pan-regije pod vplivom Nemčije, Japonske in Anglo-Amerike.

Geopolitična interpretacija sveta se je na ta način izkazala kot zelo "uporabna" tako v okviru nacistične Nemčije kot povojne blokvske delitve sveta z nastopom ameriško-sovjetske konfrontacije v hladni vojni. V nasprotju s prvotno zamisljo o politični geografiji kot vedi, ki raziskuje politične fenomene in države iz prostorske perspektive, se je v prvi polovici tega stoletja, v dobi svetovnih konfliktov in izredno obsežnih sprememb na politični karti sveta, uveljavila izrazito aplikativno usmerjena geopolitika, ki je družbeno-prostorske probleme pravzaprav interpretirala iz državne perspektive oziroma iz vidika geografskih pogledov in interesov posameznih svetovnih sil.

Ni čudno zato, da se sodobna, zlasti anglo-ameriška, politična geografija v reakciji do te dokaj neprijetne dediščine opira na bolj radikalna oziroma neomarksistična stališča, na primer v oblikovanju tako imenovane svetovne systemske teorije, ki vidi svet kot sestoj spreminjajočih se centralnih, polperifernih in perifernih območij, v katerem se uveljavljajo različna politična in ekonomska razmerja (Taylor, 1989). Ta vidik svetovne globalizacije je povojna politična geografija vnašala tudi pri razumevanju odnosa med svetovnim severom in jugom na družbeno-ekonomskem področju ter med "Zahodom" in "Vzhodom" na družbenopolitičnem področju v okviru tako imenovane politične geografije vojne in miru (O'Laughlin in van der Wusten, 1986). Na drugi strani pa gre razliko med "klasično" in sodobno politično geografijo iskati tudi na področju raziskanih vsebin in reorientacije od tematik, ki zadevajo probleme držav,

njihovega razvoja in njihovega položaja v svetu, do tematik, ki zadevajo predvsem poddržavno in naddržavno dimenzijo. Na tem področju se je sodobna politična geografija, še zlasti v Evropi in v evropskem kulturnocivilizacijskem prostoru, lotila proučevanja nacionalizma oziroma razmerja med družbenokulturnimi in družbenopolitičnimi teritorialnimi enotami (Bufon, 1997). Ta novi interes sta v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja spodbudila tudi pojava tako imenovanega manjšinskega nacionalizma v zahodni Evropi in Kanadi (Williams, 1982; 1991) ter tako imenovanega osvoboditvenega nacionalizma v pokolonialnih razmerah Tretjega sveta (Blaut, 1987). V zadnjih letih se je interes politične geografije do problemov nacionalizma na našem kontinentu znova močno povečal zaradi razkroja večnacionalnih držav srednjevzhodne Evrope (Bufon, 1996a; 1998a) ter procesov reintegracije med nekdanjo Zahodno in Vzhodno Evropo. Na ta način so se ob globalnih temah vse bolj pojavljale regionalne študije, ki so politično-teritorialno dimenzijo obravnavale v meddržavnem, naddržavnem ali poddržavnem kontekstu ter s tem odprle dve glavni raziskovalni smeri: prva je pretežno usmerjena v obravnavo socialnih, političnih in ekonomskih struktur, druga pa k odkrivanju kvalitativnih vidikov prostorske identitete, njenega spreminjanja in posledic sobivanja ali prekrivanja različnih družbenih in kulturnih prostorov (Cooke, 1989).

V nadaljevanju bomo poskusili osvetliti nekaj temeljnih dejavnikov prostorske in družbene konvergenca in divergenca, ki opredeljujejo sodobne geopolitične in političnogeografske tokove v raznoliki evropski stvarnosti.

2. USTVARJANJE DRUŽBENE IN PROSTORSKE DIVERGENCE V EVROPI: MEJE IN TERITORIALNOST

Za sodobno politično geografijo, še zlasti pa za politično geografijo Evrope, sta po mojem mišljenju še posebno aktualna in pomembna dva termina oziroma fenomena: teritorialnost in meja (Bufon, 1999). Kot so razni proučevalci že poudarili, je bila časovno-prostorska matrika v predkapitalističnem ali predmodernem obdobju odprta: obstajal je le en sam, poznan oziroma obvladan svet, ki je temeljil na skupni civilizaciji in skupni religiji, ves preostali svet pa je bil dojet kot z barbari poseljen in z negativnimi vrednotami nasičen prostor (Poulantzas, 1978). Tej začetni fazi je sledilo obdobje modernizacije, za katero je posebno značilen pojav meja in logika politične delitve oziroma ustvarjanja ločenih državnoteritorialnih enot, saj je bila teritorializacija prostora osnovni pogoj za uvajanje nove družbene paradigme, ki se je izražala v uvajanju kapitalističnega načina proizvodnje, industrializacije, prostorske mobilnosti in družbenokulturne standardizacije v okviru posameznih državnih sistemov. Državnoteritorialne enote pa niso le rezultat nacionalizma ali nekakšne kristalizacije obstoječih družbenokulturnih pro-

storov, temveč slednje tudi same oblikujejo, saj se nacionalne ikone sestojijo iz ozemlja, jezika in kulture (Sack, 1980). S tem nastanejo različni notranji ali "domači" ter zunanji ali "tujji" prostori in nacionalna pripadnost, državljanstvo, segregacija tistih, ki so opredeljeni kot tujci, in njihovo izključevanje iz državno-nacionalnega življenja so vsi elementi družbenoprostorskega sistema oblasti, ki je našla svoj najčistejši izraz v izumu koncentracijskih taborišč.

Različne ločitvene črte so v različnih obdobjih seveda vplivale druga na drugo: politične meje so tako često osnovane po etničnih principih, toda persistenca političnih meja po drugi strani povzroča spreminjanje etnične strukture v prostoru. Dialektika odnosov med ekonomskimi in političnimi prostori prinaša spet drugačen primer spreminjanja meja oziroma cikličnega razvoja svetovne ekonomije, ki se zdaj izraža v oblikovanju političnih imperijev ali širokih družbenih sistemov, drugič pa v njihovi drobitvi zaradi uvajanja novih ekonomskih paradig. Na "mobilnost" družbenih in še posebno političnih meja je opozarjal že Ratzel, za katerega je meja pomenila "sestoj številnih točk, na katerih se je določeno organsko gibanje zaustavilo". Sam si je to gibanje razlagal z odnosi med družbami ali med spremenjenimi družbenoekonomskimi razmerami in državami, ki se, tako kot drugi organizmi, prilagajajo preoblikovanju njihovega družbenega okolja. Ni slučaj, da v mnogih evropskih jezikih izvira ime za mejo iz latinskega izraza "fronteria" ali "frontaria", s katerim so v antičnem Rimu označevali območje izven lastnega ozemlja. Podoben pomen je imel nemški izraz "Mark", medtem ko se je linearni pojem "Grenze" v nemškem okolju pričel uveljavljati s 13. stoletjem kot prenos iz slovanskega ali bolje poljskega imena za mejo – "granica". Ta premik od conalnega k linearnemu razumevanju meja je tudi rezultat procesa teritorializacije evropskih političnih formacij in naraščajoči potrebi po jasnem in nedvoumnem določevanju obsega državne posesti oziroma območja, nad katerim izvaja država suverenost, tako kot je bilo pred tem razrešeno vprašanje razmejitve med različnimi posestmi na regionalni, lokalni in individualni ravni (Bufon, 1996b).

Seveda pa meje v nikakršnem pogledu ne morejo popolnoma in trajno razmejevati družbenih skupnosti, saj se zaradi številnih družbenih interakcij v območjih stika dejansko oblikuje nek kontinuum, ki je v prostorskem pogledu toliko obsežnejši, kolikor bolj intenzivni so stiki med družbenima skupinama. V preteklosti so države želele nekako "zacementirati" svojo oblast v okviru lastnega državnega ozemlja in so zato težile k uveljavljanju čim manj prehodnih političnih meja, ki so se zato navezovale na dovolj vidne in obstojne fizične, še najraje orografske meje (primeri trajnejših "naravnih" meja, ki so prevzele funkcijo političnih ločnic so Alpe, Ren in Pireneji), kjer to ni bilo mogoče, pa so kar same ustvarile nekakšno mejno "nikogaršnjo" zemljo, ki je bila

tradicionalno dobro zastražena, manj razvita in zaradi tega tudi večinoma neposeljena. Še tako neprehodne in utrjene mejne pregrade pa niso uspele povsem zaustaviti toka čezmejnih družbenih odnosov, kakor nam kažeta primera Kitajskega in berlinskega zidu, ki ohranjata danes kvečjemu vlogo turističnih atrakcij. Vsekakor je težnjo po fizičnem razdvajanju družbenih skupin in državnih sistemov v preteklosti spremljala tudi posebna ideologija po principu "cuius regio, eius religio", ki je bila usmerjena k nasilni harmonizaciji družbenih in kulturnih prostorov oziroma prekrivanju etničnih ali jezikovnih in političnih meja (Bufon, 1994). Notranja standardizacija državnega ozemlja je pravzaprav "izum" francoske revolucije, ki se je nato razširil na preostale evropske države in dobil, še zlasti v prvi polovici 20. stoletja ekstremno podobo etničnega čiščenja ali "bonifikacije" (kot so to prakso poimenovali v fašistični Italiji) državnih ozemelj, kar so državne oblasti dosegle s prisilno asimilacijo ali neposredno s fizičnim odstranjevanjem nezaželenih oseb. Iz tega časa so znani množični pregoni in izgoni Grkov, Armencev in Kurdov iz Turčije, Turkov iz Grčije in Bolgarije, kasneje Judov, Poljakov, Nemcev in drugih ljudstev v Nemčiji in Sovjetski zvezi, v najnovjšem času pa se je ista praksa žal ponovila tudi na območju nekdanje Jugoslavije.

Medtem ko je tradicionalni pristop do mejne problematike večinoma obravnaval horizontalne ali politične meje, se je v novejšem času povečal interes za vertikalne ali funkcionalne meje, saj so danes prve v funkcionalnem neskladju z rastočo decentralizacijo oblasti ter vse bolj intenzivnim mednarodnim sodelovanjem in povezovanjem. Ker so izkušnje iz prve in druge svetovne vojne evropsko javnost izučile, da prave ali pravične meje ne obstajajo, se večina meddržavnih in mednarodnih aktivnosti ne usmerja več v spreminjanje ali prilagajanje mejnih linij sprotim geopolitičnim razmeram, temveč predvsem njihovemu "mehčanju" in odstranjevanju (Bufon, 1998b). S tem se politične meje v dobrišem delu Evrope ponovno umikajo v ozadje in se pridružujejo številnim drugim linijam, ki označujejo raznolikost kulturnih pokrajin in regij našega kontinenta, a ga ne razgrajujejo v ločene teritorialne enote. To dejstvo odpira vprašanje teritorialne identitete in koeksistence med različnimi in različno obstojnimi družbenimi in kulturnimi prostori.

Človekova teritorialnost je močno povezana s socializacijo v okviru specifičnih družb in kultur, zaradi česar je izraz ne samo osebne izkušnje, ampak predvsem prevzetega znanja in vedenjskih oblik, zaradi katerih lahko pozitiven odnos do lastne družbene skupine in lastnega prostora na pobudo vladajočih elit in njihove propagandne dejavnosti prerase v mitološko predstavo o "sveti domovini" in v odklanjanje zunanjega sveta po načelu "meje mojega jezika so meje mojega sveta" (Bufon, 1998c). Proces evropske integracije vnaša v to etnocentrično oziroma nacionalistično interpreta-

cijo teritorialnosti nedvomno nove dimenzije in perspektive. A ravno zato, da bi bila lahko uspešna, se ne sme omejiti na samo strukturno in funkcionalno družbeno-ekonomsko plat, ki predstavlja ogrodje in spodbudo za razvoj integrativnih procesov, ampak se mora spustiti tudi na področje družbenokulturne sfere, ki omogoča neko trajnejšo dispozicijo do mednarodne koeksistence. Za sodobno politično geografijo Evrope je zato zelo pomembno raziskovanje vseh tistih elementov in dejavnikov, ki pospešujejo ali zavirajo integracijske in koeksistenčne prakse, še posebno v tistih okoljih, kjer dejansko prihaja do družbenega in kulturnega stika (Klemenčič, Bufon, 1994).

Razumljivo je torej, da je proučevanje obmejnih lokalnih skupnosti in razmer za današnjo Evropo osrednjega pomena. To se je pričelo že v prejšnjih desetletjih v okviru poglobljanja odnosa med centri in periferijami, saj se je večina evropskih obmejnih območij spričo preteklih državnih politik uvrščala med periferne in manj razvite predele, hkrati pa so bile v obmejnih območjih velikokrat prisotne tudi nacionalne in regionalne manjšine. Vse te lokalne skupnosti so v pogojih povečane decentralizacije oblasti pričele zahtevati priznanje njihove jezikovne in kulturne specifičnosti, a tudi družbene in prostorske vloge v ohranjanju kulturne pokrajine in spodbujanju čezmejnega povezovanja (Rokkan, Urwin, 1982; Keating, Laughlin, 1997).

Vitalnost in privlačnost politične geografije nedvomno izhaja iz dejstva, da je sama narava političnega upravljanja s prostorom tesno povezana s človekovo teritorialnostjo in da je spremenljivost političnoteritorialnih enot posledica njihovih prostorskih in lokacijskih značilnosti ter različnih oblik človekove navezanosti na te enote in na prostor, ki ga predstavljajo. Opažamo namreč, da ima večina konfliktov in kooperacijskih oblik v družbi neko politično in prostorsko dimenzijo in da večina političnogeografskih odnosov, procesov in problemov poteka na treh ravneh (Bufon, 2001):

- odnosi med državami in družbenimi sistemi ter med globalnimi institucijami in strukturami,
- odnosi v okviru držav, vključno z odnosi med deli držav, posameznimi družbenimi skupinami in regijami,
- upravljalški in vedenjski problemi lokalnih enot.

Hkrati pa se politična geografija srečuje s problemi in procesi, ki izhajajo iz različnih razmerij med zgornjimi ravnimi, prvenstveno pa med družbo in prostorom, pri čemer prostor pogojuje družbo, njene lastnosti in razvojne možnosti, družba pa povratno redefinira prostor ter ga na poseben način preoblikuje in vrednoti. Vendar je pri vrednotenju prostora pomembna tudi tehnologija, ki vpliva na povečano intenzivnost komunikacije, na njeno kvaliteto in usmerjenost. S širjenjem komunikacije in povečanim obsegom informacij se širi tudi naše doživetje prostora in naš občutek prostorskega obvladovanja.

Družbene institucije na kulturnem in političnogospodarskem področju se razvijajo v skladu z družbenim razvojem. Ta proces se dogaja v prostorskih enotah, ki si ga različne družbene skupine prisvajajo, poseljujejo, upravljajo, branijo in vanj investirajo. Na ta način se posamezne družbene skupine navezujejo na svoj prostor, kar tudi prispeva k njihovi diferenciaciji in oblikuje različne družbene meje in kulturne pokrajine, ki so v preteklosti bile in ostajajo še danes podlaga za nastanek in razmejevanje političnih prostorov: prvenstveno držav, a tudi poddržavnih regionalnih in lokalnih stvarnosti. Osnova političnogeografskih dogajanj je zato razmerje med sočasno potekajočimi težnjami po družbenem in ekonomskem povezovanju (konvergentni procesi) v okviru nekaterih spremenljivih funkcionalnih političnih in prostorskih enotah ter težnjami po družbenem in kulturnem razlikovanju (divergentni procesi) na osnovi historičnih elementov in navezanosti na različne lokalno-regionalne strukture (Bufon, 2004a). Pri tem se odpira vprašanje različnih velikosti teritorialnih enot in družb v izvajanju različnih družbenih funkcij ali v oblikovanju različnih stopenj teritorialnosti ter vprašanje razmerja med centralizacijskimi in decentralizacijskimi procesi v državah. Ta element se nato navezuje na vprašanje neenakomernega razvoja, ki ga lahko obravnavamo na globalni ravni preko državnih sistemov, znotraj državnih sistemov ali celo lokalno. Končno ima poseben geografski pomen tudi sam proces navezovanja družbenih skupin na specifičen prostor, se pravi proces družbene teritorializacije na različnih ravneh ter fenomen teritorialne persistence pri modernizaciji družbenih in političnih sistemov. Ta vidik odpira nato vprašanja različne navezanosti na izvorno družbeno okolje in izvorni prostor ter sploh družbene in prostorske mobilnosti v okviru transformacije lokalnih in regionalnih struktur.

Evropa, kjer se je ideja o nacionalnih državah pravzaprav porodila, je tisti del sveta, v katerem se politične meje še v največji meri približujejo ali prekrivajo z mejami različnih kulturnih prostorov. Če je bil torej glavni problem tega kontinenta v preteklosti (marsikje pa tudi še sedanjosti) v tem, kako na najboljši način deliti kulturne prostore in na njih graditi državne enote, se isto območje danes spopada z zanj povsem novimi izzivi, ki v bistvu zadevajo problem, kako v najboljši meri povezati njene številne interese v enoten sistem. Kakor je Evropa poznala različne tipe državotvornih procesov, tako so tudi različne oblike evropskega nacionalizma, ki se v zahodni Evropi pretežno navezuje na državni prostor in je torej v prvi vrsti družbenopolitično gibanje, ki prevzema kulturne konotacije dominantne etnično-jezikovne skupine, v srednje-vzhodni Evropi pa na narodni oziroma etno-jezikovni prostor in je torej v prvi vrsti kulturno gibanje, ki prevzema družbenopolitično konotacijo državnega prostora. Oba lahko povzročata etnične in meddržavne konflikte (Tunjić, 2004), čeprav iz različnih izhodišč: državni nacionalizem teži k prilaga-

janju etnično-jezikovne strukture obstoječemu državne-emu ozemlju, kulturni nacionalizem pa teži k prilagajanju državnega ozemlja obstoječi etnično-jezikovni strukturi. Proces evropske integracije na kontinentalni ravni bo moral zato tudi uskladiti različna pričakovanja glede državne in nacionalne zastopanosti v kontekstu splošne strategije "povezanosti v različnosti" (Bufon, 1998a).

Upoštevati pa gre tudi širše geopolitične dimenzije družbene in prostorske divergence. Globalni politični konflikti se namreč preusmerjajo od ideoloških nasprotij, v smislu "kapitalizem proti socializmu" ali "Vzhod proti Zahodu", na razmerja, ki izhajajo iz neenakomernega razvoja in kulturnega nacionalizma, tako na ravni Sever – Jug kot na ravni državna standardizacijska jedra – periferna območja s posebnimi kulturnimi značilnostmi. Ta nova razmerja odpirajo perspektive povečane multikulturalnosti v svetovnih središčih in predvsem velikih urbanih aglomeracijah zaradi priseljevanja iz manj razvitih delov sveta ter enakopravnejšega sožitja med državnimi centri in regionalnimi enotami v okviru razreševanja regionalističnih kulturnih in razvojnih zahtev (Berezin, Schain, 2003). V nasprotju s pričakovanji države pri tem ne izgubljajo na pomenu, temveč dobivajo novo vlogo predvsem v posredovanju in povezovanju med lokalnim in globalnim. Zaradi tega bo politična geografija Evrope v prihodnje nedvomno posvečala posebno pozornost problemom prostorske centralizacije in decentralizacije, različnim aspektom teritorialnosti in prostorske identitete v razmerju s funkcionalnimi prostorskimi enotami, saj povzročajo slednji posebne odnose med družbami in prostori, ki gredo od konfliktnih do koeksistenčnih praks, nenazadnje pa tudi problemom političnogeografskih razmerij med lokalno, državno ter globalno družbeno in prostorsko ravnijo.

3. TEŽAVNA GRADNJA EVROPSKE KONVERGENCE MED VIZIJO IN GEOPOLITIČNIM PRAGMATIZMOM

Prepletanje lokalno-globalnih elementov pri mednarodnem povezovanju verjetno ni nikjer drugje tako razvidno kot pri nastanku in razvoju evropskih integracijskih procesov, ki izvirajo iz različnih zgodovinskih podlag posameznih evropskih regij in evropskih sil ter se zato ne nanašajo izključno na evropski geografski prostor. Po eni strani so zahodnoevropske sile s kolonializmom razvile svoje globalne imperije, po drugi strani pa so ravno težnje različnih evropskih sil po kontroli svetovne trgovine onemogočile notranjo kohezijo in ustvarile vrsto nasprotij in konfliktov, ki so dosegli višek v 20. stoletju z izbruhom dveh svetovnih vojn ter naposled z delitvijo evropskega kontinenta (in dobršnega dela sveta) na dva nasprotujoča si bloka pod ameriškim oziroma sovjetskim vplivom.

Integracijske procese v Evropi zato po eni strani spodbujejo, po drugi pa zavirajo različne nadkontinentalne, kontinentalne in regionalne zveze, v katere so

hkrati vključene evropske države. Evropski prostor je torej središče ali stičišče številnih mednarodnih zvez, ki so se v povojnem obdobju kar značilno spreminjale. Na nižji, regionalni ravni se srečujemo z dvema zelo stabilnima zvezama, in sicer Beneluxom ter Nordijskim svetom, po vzoru katerega se oblikuje v zadnjih letih tudi Baltiški svet, ki vključuje skandinavske države ter Litvo, Latvijo in Estonijo. Kot najbolj funkcionalna in "uspešna" se je na kontinentalni ravni izkazala EU, vendar se ta, prvenstveno gospodarska zveza, ki se po širitvi na države srednje in vzhodne Evrope leta 2004 že pripravlja na nadaljnjo širitev, srečuje z vprašanjem sožitja z bolj politično profiliranimi in obsežnejšimi zvezami, kot sta SE in OVSE na eni strani ter NATO in OECD na drugi, kjer imajo ZDA s svojo vojaško in finančno močjo nedvomno še vedno vlogo "velikega brata", ki želi še naprej ostati pomemben dejavnik na evrazijski "sceni".

Integracijski procesi na evropskem kontinentu po letu 1945 so temeljili na delitvi Evrope na dva ideološka bloka kot izrazu povojnega "razmerja moči" vojaških sil ob nemški predaji. Ernst Nolte (1987) je trdil, da je bilo obdobje 1917–1945 čas ideoloških bitk med liberalci, komunisti in fašisti, po vojni pa sta ostali na "bojišču" le prvi dve ideologiji ter z njima povezana geopolitična sistema. V resnici je razprava o delitvi Evrope tekla že od leta 1941 dalje (razgovori Stalin – Eden), to pa so potrdili razgovori "velikih" na Jalti in Potsdamu (februar in avgust 1945). Stalin si je tedaj pridobil vlogo geopolitičnega "čuvaja" nestabilne in fragmentirane srednje in vzhodne Evrope, po kateri je v preteklosti hlepel nemški (in italijanski) ekspanzionizem. Sprva so Američani predlagali celo popolno deindustrializacijo Nemčije, kasneje so se dogovorili le o političnih sankcijah v smislu delitve Nemčije in Avstrije v štiri neenakomerno velike dele pod nadzorom zavezniških sil. Isto shemo so uporabili tudi za delitev Berlina, ki se je sicer nahajal znotraj ozemlja pod sovjetsko kontrolo.

Zaradi tega se je povezovanje pričelo znotraj obstoječe delitve Vzhod – Zahod, kjer je "atlantska Evropa" (Taylor, 1990) nadomestila predhodne zamisli o pan-evropskem povezovanju. "Atlantska Evropa" je sicer prvotno po Churchillovi zamisli predstavljala predvsem ogrodje za tesnejše sodelovanje med Veliko Britanijo in Združenimi državami Amerike (leta 1941 sta obe državi v tem smislu podpisali "Atlantic Charter"). Toda Churchill je v znamenitem govoru v Fultonu (Missouri, ZDA) marca 1946 skušal z znanim argumentom "železne zaves" prepričati Američane, naj se z atlantsko zvezo zoperstavijo komunistični nevarnosti z Vzhoda, ki s svojimi "petimi kolonami" na Zahodu skuša uničiti "krščansko civilizacijo". Ideja protikomunistične "atlantske Evrope" je pridobila ameriško podporo po Rooseveltovi smrti (1945), ko je ameriški strateg Kennan sprožil pobudo za bolj aktivno ameriško prisotnost v Evropi oziroma za "amerikanizacijo" zahodne Evrope,

tudi v smislu ekonomske in politične integracije tega prostora (Heffernan, 1998). Truman je v govoru pred ameriškim kongresom poudaril dve stalnici, ki naj bi vodili bodočo ameriško zunanjo politiko: prva je bila "obvladovanje" komunizma, druga pa ekonomska ekspanzija. Ta "Trumanova doktrina" se je prvič udeležila spomladi 1947, ko je obstajala nevarnost, da bi zaradi ekonomske krize v Grčiji (grško vlado so do tedaj podpirali le Britanci) prevzele oblast levičarske stranke. ZDA so v to strateško pomembno državo nemudoma poslale finančno pomoč 400 milijonov dolarjev.

Zahodnoevropsko gospodarstvo, ki je leta 1947 doseglo komaj 75 odstotkov ravni iz leta 1938, se je tako pričelo krepiti in do leta 1951 povečalo obseg proizvodnje za tretjino, meddržavne izmenjave pa so se povečale kar za 70 odstotkov. Morda še bolj pomembno od same finančne pomoči pa je bilo dejstvo, da je Marshallov plan dal poseben poudarek koordinaciji gospodarske politike. V ta namen je aprila 1948 nastal OEEC (Organisation for European Economic Cooperation), ki je tedaj zadeval Avstrijo, Belgijo, Dansko, Francijo, Grčijo, Irsko, Islandijo, Italijo, Luksemburg, Nizozemsko, Norveško, Portugalsko, Švedsko, Švico, Turčijo in Veliko Britanijo. Nemčijo so tedaj zastopali poveljniki zahodnih sil. Polnopravnemu vstopu Nemčije (1949) je sledil še formalni pristop Združene države Amerike in Kanade (1950), ki je potrdil vlogo te organizacije pri promoviranju ameriškega tipa kapitalizma in fordistične industrijske produkcije v zahodnem bloku. Prav širjenje "Trumanove doktrine" tudi v druge dele sveta je privedlo do preimenovanja te organizacije v OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) in do njenega povezovanja z drugimi proameriški ekonomskimi organizacijami, kot sta International Monetary Fund in World Bank (Ambrose, 1990).

Drugi steber "atlantske Evrope" je bilo vojaško povezovanje. Tudi tokrat je pobuda prišla iz Velike Britanije, ki je podvomila o sposobnosti OZN, da bi Evropi omogočila kolektivno varnost. Zato je Velika Britanija s Francijo, Belgijo, Nizozemsko in Luksemburgom marca 1948 podpisala Bruseljski sporazum, s katerim so države podpisnice sklenile vojaško zavezništvo proti morebitnim napadom z Vzhoda. Sovjetska reakcija na ta sporazum je bila blokada kopnih komunikacij z zahodnim Berlinom med junijem 1948 in majem 1949, ki so jo zahodni zavezniki skušali zaobiti z letalskimi prevozi. Zavezništvu so se oktobra 1948 pridružile Združene države Amerike in Kanada, s podpisom Severnoatlantskega sporazuma v Washingtonu, aprila 1949 pa se je zavezništvo razširilo tudi na Dansko, Islandijo, Italijo, Norveško in Portugalsko in se preoblikovalo v organizacijo NATO (North Atlantic Treaty Organization), ki se je leta 1950 razširila še na Grčijo, Turčijo in Zvezno republiko Nemčijo.

Ameriški strategiji so bili v 50. in 60. letih 20. stoletja

prepričani, da mora tudi zahodna Evropa prevzeti ameriški federalni sistem, saj naj bi bolj "integriran" način upravljanja kontinentu doprinesel gospodarski razvoj in odpravil tradicionalno rivalstvo med narodi in državami. Ta "funkcionalistični" pogled je močno podprl zlasti ekonomist Rostow, ki je leta 1960 v svojem delu *The Stages of Economic Growth* opisal štiri evropske razvojne faze, ki naj bi pripomogle k razvoju ameriškega tipa kapitalizma v Evropi. Najprej bi se na osnovi OEEC razvila *prostotrgovinska zveza*, ki bi v naslednji fazi oblikovala *območje skupnega trga* s prostim pretokom blaga, kapitala in delovne sile. *Ekonomska unija* bi nato potrebovala skupno gospodarsko, infrastrukturno in denarno politiko, kar bi privedlo do skupne valute in centralne banke. Zadnja faza bi predstavljala *zahodnoevropska politična unija*, se pravi nastanek Združenih držav Evrope z enotnim parlamentom, uradništvom in vlado. Ta pogled je podprl tudi politolog Haas, ki je poudaril, kako imajo skupne mednarodne institucije po svojem konstituiranju vlogo "spill-over", se pravi, da povezovanje na enem področju neobhodno povzroča povezovanje tudi na drugih področjih meddržavne integracije, ne glede na zaviralne težnje posameznih držav. Da ne bi bilo nesporazumov glede ideološke naravnosti zagovornikov funkcionalizma, velja spomniti na podnaslov Rostowove knjige: *A Non-Communist Manifesto*.

"Vzhodna" reakcija na te teze in na oblikovanje OEEC je bil poskus ustvarjanja evrazijske komunistične zveze, COMECON (Svet za medsebojno gospodarsko pomoč), ki je bil ustanovljen januarja 1949 in h kateremu so tedaj pristopile Sovjetska zveza, Bolgarija, Češkoslovaška, Madžarska, Poljska in Romunija. Kasneje sta se jim pridružili še Albanija in Nemška demokratična republika. Glede na politično centralizirano vodenje gospodarstva je bilo usklajevanje v COMECON-u pravzaprav minimalno in je kvečjemu zadevalo širjenje skupnega gospodarskega sistema na temeljih kolektivizacije kmetijstva in močne ekspanzije težke industrije na škodo neodvisnosti posameznih članic in ob poudarjanju njihove povezanosti s Sovjetsko zvezo. Da bi zmanjšali vezi med obema Nemčijama, so tedaj bistveno zmanjšali mejno permeabilnost, vključno z gradnjo znanega berlinskega zidu leta 1961. Zato ne preseneča, da se COMECON med letoma 1950 in 1954 sploh ni sestajal in da je bilo njegovo delovanje institucionalizirano šele leta 1960 (Smith, Stirk, 1990).

Odgovor na oblikovanje zveze NATO pa je bil na Vzhodu podpis Varšavskega pakta maja 1955. Popolno podrejenost držav vzhodnega bloka Sovjetski zvezi sta podkrepila tudi vojaška posega na Madžarskem (1956) in Češkoslovaškem (1968) po poskusih tamkajšnjih oblasti, da bi razvijale liberalnejšo družbeno ureditev. Blokovski rivalstvo pa je povečala jedrska oborožitev Sovjetske zveze po letu 1957, ki je sprožila pravo "oborožitveno tekmo" med obema velesilama z izrednim

povečevanjem izdatkov za vojaške namene (800 odstotkov) med letoma 1948 in 1969. Prek 20.000 jedrskih orožij, kolikor sta jih "proizvedli" obe strani, bi lahko življenje na Zemlji uničilo po nekajkrat, Evropa pa se je kot "oreh v nuklearnih orehovitih kleščah" znašla na "križišču" interesov obeh sil in sama gostila približno polovico atomskega orožja na svetu (Kennedy, 1988).

Kruto geopolitično realnost evropskega kontinenta so vendarle poskusile preseči nekatere organizacije. Evropska unija federalistov (EUF) je nastala jeseni 1946 in povezovala 80 federalistov iz 13 držav. Njihova ambicija je bila oblikovati širše vseevropsko gibanje, vendar je ostala dokaj heterogena tako po strukturi kot političnih ciljih. Med drugimi, manj uspešnimi gibanji sta bila: *Movement Socialiste pour les Etats-Unis d'Europe* in *European League for Economic Co-operation*. Večjo odmevnost je imelo Evropsko gibanje, ki je nastalo v Haagu maja 1948, da bi oblikovalo skupni evropski parlament. Med pobudniki je bil spet dejaven Churchill, ki je že leta 1943 predvideval nastanek Sveta Evrope. Slednji bi temeljil na francosko-nemški zvezi, ki naj bi preprečevala bodoče konflikte v Evropi in bi jo nekako "od zunaj" podpirale Velika Britanija, Združene države Amerike in Sovjetska zveza. Maja 1949 je bil na osnovi sprejetih stališč Evropskega gibanja sprejet statut Sveta Evrope, ki so ga podpisale Belgija, Danska, Francija, Irska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Švedska in Velika Britanija. Statut je predvideval "večjo enotnost držav članic za varovanje in uresničevanje idealov in principov, ki predstavljajo njihovo skupno dediščino, ter spodbujanje njihovega gospodarskega in družbenega razvoja", vendar ni podrobneje določal, kako bodo podpisnice dosegale zastavljene cilje (Stirk, 1996). Hladna vojna je nato vlogo Sveta Evrope dejansko omejila na neke vrste "think tank", ki naj bi povezoval države pri razmišljanju o skupnih vprašanjih na področju varstva človekovih pravic in varstva okolja.

Poleg hladne vojne so federalistična gibanja zavirali tudi ločeni interesi posameznih držav, slednji pa so sprodcirali tudi različne vizije skupne evropske organiziranosti. V tem smislu je bila po letu 1950 posebno dejavna Francija, ki je že v Napoleonovem času poskusila Evropi vtisniti lastno revolucionarno podobo. Če je bil britanski interes po drugi svetovni vojni še vedno pretežno usmerjen v neevropski prostor, predvsem v odnosu do Združenih držav Amerike in območje Commonwealtha, pa je bil francoski interes vselej usmerjen na evropski kontinent, v skladu s stališčem, da bi "močna Evropa" pomenila tudi "močno Francijo" in obratno. To stališče je nekako posebljal Jean Monnet, ki je tedaj vodil državni urad za planiranje in bil prepričan, da bo evropska integracija mogoča le tedaj, ko bodo države videli v njej konkretne ugodnosti. V tem smislu je prepričal najprej francoskega zunanjega ministra Roberta Schumana, ki je maja 1950 sporočil, da je združena Evropa edino jamstvo za mir in s tem tudi

francoski politični cilj, ki naj se udejanji s posebno zvezo med Francijo in Nemčijo, saj bi razvoj medsebojnih tesnih vezi onemogočil nove konflikte med državama. Povezovanje bi se lahko po Schumanu pričelo z združevanjem "celotne francosko-nemške proizvodnje premoga in jekla, ki bi jo skupaj upravljali v interesu drugih evropskih držav". Ideja je dobila podporo francoskih politikov, ki so v tem povezovanju videli možnost uveljavitve francoskih interesov v Evropi, evropskih federalistov, a tudi tistih držav, ki niso bile najbolj nagnjene britansko-amerškemu pokroviteljstvu kontinentalne Evrope. Po drugi strani je bila pobuda o povezovanju kot dejavniku gospodarske modernizacije, ki je v bistvu prevzemala Churchillovo idejo iz leta 1943, pogodbo tudi Američanom v luči njihove funkcionalistične strategije (Heffernan, 1998).

Sl. 1: Podobe združene Evrope – Münstrov pogled na kontinent kot izhaja iz njegovega dela *Cosmographia Universalis* (Münster, 1588 v Heffernan, 1998).

Fig. 1: Images of United Europe – Münster's view of the continent as appeared in his *Cosmographia Universalis* (Münster, 1588 in Heffernan, 1998).

V začetku leta 1951 je pet držav (Belgija, Zvezna republika Nemčija, Italija, Luksemburg in Nizozemska) sprejelo Schumanovo pobudo, da bi se pričeli skupno dogovarjati o zamisli. Skupina 6 je naposled v Parizu aprila 1951 podpisala sporazum o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo. Vodja te skupnosti je postal Monnet. Druge francoske pobude so bile manj uspešne: skupna strategija za evropsko obrambo je želela na podoben način upravljati skupne vojaške potenciale in podpisnice Evropske skupnosti za premog in jeklo so maja 1952 podpisale tudi okvirni sporazum o Evropski obrambni skupnosti, v katero pa, podobno kot v skupnost za premog in jeklo, Velika Britanija ni želela vstopiti. Vendar obrambna skupnost ni nikoli zaživela, ker je v okviru zveze NATO predstavljala nepotrebno "komplikacijo", še posebej pa zato, ker je medtem Francija pričela razvijati lastno avtonomijo na področju vojaške varnosti, tudi zaradi svojega vojaškega angažmaja v Indokini. Zaradi tega je Francija, na presenečenje ostalih držav partneric, preprečila ratifikacijo "evropskega" obrambnega sporazuma leta 1954. V zameno je večina evropskih držav maja 1955 sprejela povsem nezavezujočo skupno obrambno ustanovo (Western European Union), h kateri je pristopila celo Velika Britanija.

Prva skupnost torej izraža potenciale evropskega povezovanja, druga pa njegove slabosti. Morala je bila dokaj jasna: če želijo skupne evropske institucije uspevati, morajo biti pragmatične in zato predvsem gospodarskega značaja. Zato so tudi na Ministrskem svetu Evropske skupnosti junija 1955 v Messini, kjer so razpravljali o nadaljnji evropski integraciji, dobile največjo podporo pobude o povezovanju na področju gospodarstva, tehnološkega in znanstvenega sodelovanja, še posebej zamisel o skupnem trgu v okviru Skupine 6 in zamisel o evropski instituciji za koordinacijo raziskovanja atomske energije in za koordinacijo razvojnih pobud. Dogovarjanja niso bila enostavna, saj je Francija zagovarjala interese lastnega kmetijskega sektorja, Nemčija pa izvozne interese lastnega industrijskega sektorja. Naposled je bil dosežen dogovor o postopnem oblikovanju prostocarinskega trga s standardnimi skupnimi carinami na uvoženo blago in o skupni kmetijski politiki. Kot ciljni datum je bilo določeno leto 1970. Marca 1957 je bil podpisan Rimski sporazum, ki je ustanavljal Evropsko gospodarsko skupnost (EGS) in Evropsko skupnost za atomsko energijo (Euratom). Slednji sta začeli delovati januarja 1958 in sta bili kompatibilni tako z idejo o integraciji v okviru "atlantske Evrope" kot z interesi evropskih vlad.

Velika Britanija se je v tem času skušala vključiti v Evropsko skupnost, da ne bi ostala gospodarsko osamljena kljub skromnemu navdušenju nad skupnim administrativnim upravljanjem, in konec leta 1955 je obnovila pobudo o skupnem evropskem parlamentu, ki pa ni imela uspeha. Februarja 1957 je Velika Britanija

sprožila pobudo za Evropsko prostotrgovinsko združenje (European Free Trade Association – EFTA), ki je omogočala podpisnicam, da ohranjajo tradicionalne zunajevropske zveze z obstoječimi ali nekdanjimi kolonijami. Kljub francoskemu nesoglasju s pobudo je ustanovno konvencijo januarja 1960 v Stockholmu podpisalo sedem držav: Avstrija, Danska, Norveška, Portugalska, Švedska, Švica in Velika Britanija. EFTA je izražala britanski "minimalistični" koncept evropskega povezovanja, ki je zasledoval trgovinsko izmenjavo med suvereni državami brez dodatnih političnih ali kulturnih ambicij, hkrati pa britansko željo, da bi odigrala osrednjo vlogo pri povezovanju Evrope z Združenimi državami Amerike. Dogajanja okrog vzporedne rasti Evropske skupnosti in skupnosti EFTA pa so tudi dokaz, da je bil integracijski proces v Evropi bolj izraz ločenih teženj posameznih večjih evropskih držav kot pa načrtno funkcionalno in v federalno ureditev usmerjeno povezovanje (Heffernan, 1998).

Prav ta dvojna geopolitična prisila, se pravi potreba po ohranjanju "atlantskega" in proameriškega varnostnega sistema ter interesa posameznih evropskih sil, je evropskim povezavam povzročala precejšnje težave v 60. letih 20. stoletja. Leta 1961 so Velika Britanija, Danska in Irska vložile prošnjo za pristop v ES. Želja Velike Britanije je bila, da bi na ta način povezali ES in skupnost EFTA in s tem dosegli tudi nekakšen kompromis med obema strukturama. To povezovanje so podpirali tudi Američani, vendar so se evropske kontinentalne države zdale, da bi pristop Velike Britanije v ES povečal možnosti ameriškega in sploh anglofonskega prevladovanja, ki bi po mnenju Nemčije oviralo možnosti medblokovskega dialoga, za katerega je bila sama kot deljena država zelo zainteresirana; Francija pa se je bala predvsem izgube liderske pozicije v ES. Željo po okrepitvi francoske vloge v Evropi in svetu je posebej predvsem De Gaulle, ki se je tedaj ponovno povzpел na oblast. Ta je sprožil novo vseevropsko pobudo Europe des patries, ki naj bi zajemala celoten evropski kontinent. Povezovanje bi potekalo na osnovi medvladnih dogovarjanj, ki bi omogočala skupne gospodarske in politične pobude. Leta 1963 je De Gaulle, ne da bi o tem obvestil druge partnerje v ES, postavil veto na vstop Velike Britanije v skupnost. Ta poteza je oslabila ne le francosko-nemški sporazum o prijateljstvu, ki je bil podpisan le nekaj mesecev prej, ampak tudi splošno delo v ES, ki je doseglo največjo krizo leta 1965, ko je Francija začasno prenehala sodelovati z drugimi partnerji. Tako imenovani "luksemburški kompromis" v začetku leta 1966 je sicer krizo ES nekako zgladil in omogočil sprejem sporazuma o skupni kmetijski politiki, ki je podprl subvencionirano kmetijsko hiperprodukcijo v ES, za katero se je še najbolj zavzemala Francija. Vendar je ES hkrati oslabila francoska odločitev februarja 1966, da izstopi iz zveze NATO, ki je tedaj preselila svoj sedež iz Pariza v Bruselj (Williams, 1991). Leta

1967, ko so se dotedanje evropske skupnosti, se pravi Evropska skupnost za premog in jeklo, EGS in Euratom, tudi formalno preimenovali v Evropsko skupnost, je Francija ponovno postavila svoj veto na pristop Velike Britanije, Danske in Irske.

Začetek 70. let prinesel v pogledu evropskih integracij nekaj novosti. Willy Brandt je sprožil svojo "Ostpolitik" v želji po vzpostavitvi tesnejših odnosov med obema Nemčijama, in v ta namen je avgusta 1970 podpisal z Moskvo enostranski sporazum o neagresiji, decembra istega leta pa obiskal Varšavo in se poklonil spomenu pobitega judovskega prebivalstva. Iz nemške "Ostpolitik" se je leta 1973 razvila Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je dosegla vrhunec s sprejemom Helsinške listine leta 1975. Slednja pa pomeni začetek sodelovanja med obema blokoma ob priznavanju same blokovske delitve. Posledično je bil v letih 1976–1977 sklenjen prvi gospodarski sporazum med ES ter Romunijo in Rusijo. To so bila tudi leta nadaljnje širitve ES, saj so se po umiku francoskega veta leta 1973 zvezi lahko končno pridružile Velika Britanija, Danska in Irska. Še zlasti vstop Velike Britanije je prisilil ES, da si je nanovo zamislila lastni odnos do nekdanjih kolonij. Iz tega je leta 1975 nastala Lomejska konvencija, ki omogoča 46 afriškim in karibskim državam brezcarinski izvoz dobršnega dela njihovih proizvodov. Drugi rezultat (zaradi zastarele britanske industrijske proizvodnje) so evropski prispevki za prestrukturiranje industrijskih območij, ki so uravnotežili dotedanjo evropsko razvojno politiko, ki je bila pretežno usmerjena v kmetijsko. Čeprav je bilo to obdobje, ko je v ES prevladovala konfederalna opcija nad federalno, so se vendarle v 70. letih že gradili zametki bolj povezane Evrope: na pariškem vrhu leta 1972 so se voditelji dogovorili, da bo zveza do konca 80. let dokončala proces gospodarske in monetarne unije. Ob koncu desetletja so pričeli razmišljati tudi o skupni zunanji politiki in oblikovali Evropski monetarni sistem kot prvi korak k skupni valuti. Leta 1979 so izvedli tudi prve neposredne volitve v Evropski parlament s sedežem v Strasbourgu. Ta dogajanja so predstavljala nenazadnje slovo od "atlantske Evrope" pod gospodarskim pokroviteljstvom Združenih držav Amerike in odprle pot k neodvisni in ameriškemu gospodarskemu sistemu celo konkurenčni skupnosti (Nelson, Stubb, 1994).

V 80. letih prejšnjega stoletja je prišlo do širitve ES v Sredozemlje (Grčija je vstopila leta 1981, Španija in Portugalska pa leta 1986). V tem času (1982) so se prebivalci Grenlandije na referendumu odločili, da izstopijo iz ES zaradi nasprotovanja skupni (prosti) ribiški politiki. Iz istega razloga se tudi Islandija ni nikoli potegovala za članstvo. Sicer pa asimetrijo v članstvu ES glede na "zunanja pripadajoča ozemlja" poudarja dejstvo, da je Francija zvezi priključila vse svoje čezmorske departmaje, medtem ko je Velika Britanija izven ES ohranila celo otok Man in otoke v Rokavskem prelivu,

na katerih so se lahko razvile različne "off-shore" gospodarske dejavnosti. V tem desetletju se je komaj pričeta "Ostpolitik" močno zamajala po izvolitvi Ronalda Reagana za predsednika Združenih držav Amerike in pričetku nove oborožitvene tekme oziroma "druge hladne vojne". Velika Britanija se je s Thatcherjevo ponovno tesneje navezala na Združene države Amerike in obudila atlantsko zvezo, Francija in Nemčija s Kohlom in Mitterandom pa sta pričevali ponovno tesneje sodelovati in oživili federalistične evropske ideje "na kontinentu". S tem so se pričeli spet intenzivni pogovori o prihodnji podobi Evrope. V nasprotju s "kontinentalnim" federalizmom je Thatcherjeva leta 1988 nekako obnovila De Gaullovo idejo o Evropi domovin, ko je govorila o Evropi kot družini nacij, ki pa se naj ne bi združili v nekakšne Združene države Evrope, v katerih bi prevladovali "socialistični birokrati". Še posebej se je zavzemala za globinsko reformo skupne kmetijske politike (80 odstotkov skupnega proračuna ES), za katero je Velika Britanija veliko plačevala, v zameno pa po njenem mnenju prejela premalo. Na isti valovni dolžini so bili ameriški komentatorji, ki so sedaj v ES videli konkurentko ameriškemu gospodarstvu in torej ameriškim interesom, še posebej, če bi ta skupnost razvila skupno zunanjo politiko.

Po drugi strani so federalistično opcijo močno podprla evropska federalistična gibanja, ki so predlagala prenos dela izvršilnih nalog od Komisije in Sveta ministrov na parlament v okviru reformirane Evropske unije. Ta ideja je bila zelo pogodu Francozom, ki so želeli utrditi položaj svoje države v okviru bolj povezane Evrope po Schumanovi in Monnetovi viziji. V takem sistemu so mnogi "evropeisti" videli tudi možnost za obstoj in razvoj podnacionalnih, regionalnih skupnosti, ki so jih tedaj nacionalne oblasti marginalizirale (Keating in Loughlin, 1997). Spričo različnih interesov je Mitterand leta 1984 pričel govoriti o "variabilni geometriji" Evrope, ki je v bistvu pomenila Evropo "dveh hitrosti". Predsednik Evropske komisije Delors pa je sprožil pobudo o "subsidiarnosti", ki naj bi evropske institucije približala ljudem. V tem smislu naj bi bila federalizirana Evropa čim bolj pluralna in decentralizirana. Nekakšen kompromis med britanskimi in francosko-nemškimi vizijami je bil skoraj sočasen sprejem Deklaracije o evropski povezanosti, ki so jo podpisali evropski voditelji, ter Okvirnega sporazuma o Evropski uniji, ki ga je sprejel evropski parlament v letih 1983–1984, in sporazuma iz leta 1984, ki je pričeval oblikovati Skupni evropski gospodarski prostor med ES in državami EFTA. Leta 1985 je Delors sprožil pobudo za izpolnjevanje procesa oblikovanja notranjega trga, ki naj bi se dokončal leta 1992. Skupni evropski akt je v tem smislu od ES zahteval, da izoblikuje "prostor brez notranjih meja, v katerem bo zagotovljeno prosto gibanje blaga, ljudi, storitev in kapitala". Ta plan je ES sprejela leta 1985 in je pričel veljati leta 1987. Leta 1989 je

Delors sprožil še pobudo o Evropski monetarni uniji na osnovi skupnega monetarnega sistema. Sočasno se je pričela tudi nenadna kriza vzhodnega bloka s padcem berlinskega zidu in ponovno ter nepričakovano združitvijo Nemčije, ki so jo leta 1990 podprle tako Združene države Amerike kot Sovjetska zveza. Leto kasne se je nemški parlament odločil, da bo Berlin spet nemška prestolnica. Mitterand je v začetku leta 1990 rekel: "Evropa se vrača k svoji zgodovini in svoji geografiji". Konservativni zahodni komentatorji pa so v tem procesu videli zmagoslavje zahodne civilizacije (z Združenimi državami Amerike na čelu) in s tem "konec zgodovine" kot razmerja med različnimi družbenimi sistemi in ideologijami.

V pogledu nove političnogeografske strukture Evrope je kriza na Vzhodu po združitvi Nemčije pomenila predvsem delitev večnacionalnih federalnih držav na prafaktorje, kar je povzročilo precejšnjo nestabilnost na območju Sovjetske zveze in Jugoslavije. Kar 14 novih držav se je pojavilo na političnem zemljevidu Evrope in povzročilo največjo geopolitično transformacijo kontinenta po 18. stoletju. Prav vojna na območju nekdanje Jugoslavije, ki se je dogajala na robu EU, je pokazala na politično šibkost te zveze pri sprejemanju in vodenju učinkovite skupne zunanje politike in s tem tudi na njeno nemoč pri razreševanju regionalnih kriz. Šele posreden (v vojaškem smislu) oziroma neposreden (v političnem smislu) poseg Združenih držav Amerike na območju nekdanje Jugoslavije sredi 90. let prejšnjega stoletja je omogočil prekinitev sovražnosti v Bosni in Hercegovini, ob koncu desetletja pa so Američani v okviru zveze NATO tudi neposredno vojaško posegli v Srbijo pri razreševanju kosovske krize. Medtem ko so se v predverju EU izoblikovali novodobni mednarodni protektorati, je bila glavna energija zveze še vedno pretežno usmerjena v notranje funkcionalne probleme ter je slejkoprej zanemarjala vprašanja, ki jih je v Evropi sprožila sočasna potreba po družbeni divergenci in konvergenci; slednja pa je že od nekdanj usmerjala tokove evropske zgodovine (Bufon, 2004b).

Sicer pa so 90. leta 20. stoletja na splošno utrdila evropsko federalistično vizijo, ki se je pričela udejanjati v letih 1990 in 1991 s sprejemom Maastrichtske pogodbe. Sporazum o Evropski uniji je države članice silil v izrazitejšo politično povezovanje na različnih ravneh, ne le na področju sprejema skupne valute. Na osnovi te pogodbe se je ES novembra 1993 uradno preimenovala v Evropsko unijo. Pričela sta se procesa, ki ju doživljamo še danes: poglobljanje (deepening) in širjenje (widening) EU. Prvi izraz pomeni povečevanje stopnje notranje integriranosti, drugi pa nadaljnjo geografsko ekspanzijo zveze in njenih vsebin na nove članice do nekdanje železne zavese in prek nje. Sporazum o Evropski uniji sicer lahko razumemo tudi kot določen kompromis med obema vizijama, saj je potrdil nujo po nadaljnji širitvi, hkrati pa postavil nove vsebinske cilje v procesu evrop-

ske integracije, še posebno glede monetarne unije ter skupne zunanje in obrambne politike. Glede notranje evropske trgovinske integracije velja naglasiti, da je EU leta 1994 sklenila poseben sporazum s članicami EFTE, kar je omogočilo nastanek obsežnega skupnega trga, to je evropskega gospodarskega prostora. Samo leto kasneje pa je bila izvedena prva "poblokovska širitev", ko so lahko v EU vstopile "mejne" nevtralne države (Avstrija, Finska, Švedska), medtem ko so Norvežani na referendumu ponovno zavrnili možnost vstopa svoje države v to evropsko zvezo. Naslednja, "zgodovinska" širitev pa je bila izvedena že leta 2004 z vstopom nekdanjih komunističnih držav v neposredni soseščini – EU 15 (baltiške države, Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska, Slovenija) ter dveh sredozemskih otoških držav (Malta in Ciper – pri slednji je zaradi delitve otoka v EU zaenkrat vstopil le njen grški del), ki predstavljata nekakšno vez EU s sredozemsko Afriko in Bližnjim vzhodom.

Pri tako naglem in intenzivnem širjenju ostaja odprto vprašanje, koliko bo "deepeningu" uspelo slediti "wideningu". Dejstvo – da državam EU kar dolgo časa ni uspelo sprejeti osnutka nove evropske ustave, ki prinaša sistematizacijo obstoječih temeljnih norm, na katerih temelji delovanje te zveze, a tudi konkretna dopolnila k sporazumu iz Nice, ki je nekako začrtal novo organizacijo oblasti razširjene EU, potrjuje – da se je prav zaradi njene širitve federalni ideal ponovno spoprijel z različnimi in nasprotujočimi si državnimi interesi. Z njimi EU tudi vstopa v novo tisočletje s precejšnjo negotovostjo: še nikoli poprej ni bila tako velika in potencialno močna, a vendar tudi še nikoli poprej nista bili njena vloga in bodočnost tako vprašljivi.

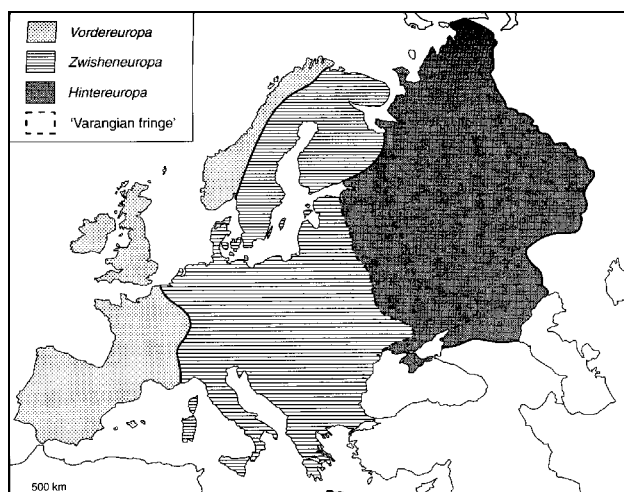
4. SKLEP: USTVARJANJE NOVE POLITIČNOGEOGRAFSKE PODOBE EVROPE MED ZDRUŽENOSTJO IN RAZLIČNOSTJO

Evropa, kjer se je ideja o nacionalnih državah najbolj uveljavila, je tisti del sveta, v katerem se politične meje še v največji meri približujejo ali prekrivajo z mejami različnih kulturnih prostorov. Če je bil torej glavni problem tega kontinenta v preteklosti (marsikje pa tudi še sedanjosti) v tem, kako na najboljši način deliti kulturne prostore in na njih graditi državne enote, se isto območje danes spopada z zanj povsem novimi izzivi, ki v bistvu zadevajo problem, kako v najboljši meri povezati njene številne interese v enoten sistem. Osnovna značilnost evropskih integracijskih procesov je, da so se ti pričeli postopoma in ne brez težav uveljavljati znotraj oziroma med politično stabilnimi zahodnoevropskimi državami, kjer se je nacionalna emancipacija utrdila z nastankom konsolidiranih teritorialnih enot. Značilnost te prve faze je zaradi tega v tem, da je šlo predvsem za meddržavno funkcionalno sodelovanje, ki je izviralo skorajda izključno iz gospodarskih elementov širjenja trga in usklajevanja ekonomske politike. Ne glede na to

pa je imelo to dejanje pomembno družbenopolitično in geopolitično dimenzijo, saj je želelo utrditi prijateljske in kooperacijske odnose med državami, zlasti Francijo in Nemčijo, med katerimi je v preteklosti prihajalo do globokih konfliktov.

Drugi vidik te integracije pa je tudi v tem, da je po zgledu Beneluksove izkušnje že zgodaj sprejel nekatere mehanizme prenašanja dotlej ekskluzivne državne oblasti na skupna telesa, ki so imela sprva meddržavni, kasneje pa vse bolj poudarjen naddržavni značaj. Z rastjo meddržavnega sodelovanja in povezovanja se je seveda povečal tudi interes do razvojnih problemov obmejnih območij, ki so sedaj prevzemale povsem novo vlogo družbenih in prostorskih povezovalcev. Tudi zaradi tega so morale zahodnoevropske unitarne oziroma nacionalne države dotedanji centraliziran družbeno-ekonomski in politični model zamenjati z bolj decentraliziranim, kar je privedlo do bolj uravnovešenega razvoja državnega ozemlja in postopne devolucije oblasti od državne do regionalne ravni. S tem so se za regionalne skupnosti povečale možnosti za izražanje lastne specifičnosti, ki pogosto ali celo večinoma izvira iz persistentnih historičnih in kulturnih elementov etnične in jezikovne različnosti (Bufon, 1998d).

Nenadoma se je ta proces, ki je v pogojih navidezno statične blokavske delitve evropskega kontinenta vodil k notranji decentralizaciji in zunanji integraciji zahodnoevropskih držav, srečal z nepričakovanim in hitrim razkrojem vzhodnoevropskega oziroma sovjetskega bloka in razpadom večnacionalnih socialističnih držav, kar je posebno na območju nekdanje Jugoslavije sprožilo močne interetnične konflikte. Verjetno je bil razlog za razpad sovjetskega imperija in sploh komunističnega sistema v mnogočem podoben tistemu, ki je v zahodnoevropskem okolju od 70. let 20. stoletja dalje sprožil proces družbene, ekonomske in politične transformacije, se pravi "zastarelost" ali boljše neučinkovitost družbeno-ekonomske paradigme, ki je temeljila na poudarjanju industrializacije, politični centralizaciji in družbeni standardizaciji, z razliko, da se v vzhodni Evropi ta model ni mogel okoristiti s pomembnimi korektivnimi mehanizmi, ki jih je v zahodni Evropi vnašal demokratični večstrankarski sistem. Zaradi tega v vzhodnem, socialističnem oziroma komunističnem delu kontinenta ni moglo priti do postopne družbene in ekonomske transformacije v pogojih politične stabilnosti, temveč do radikalnih sprememb v pogojih politične nestabilnosti, ki so seveda vplivala tudi na splošno razmerje sil v Evropi. Na nek način bi lahko rekli, da so vsi dogodki okrog leta 1990 preprosto privedli do logične normalizacije evropskega položaja in odstranitve posledic druge svetovne vojne iz politične karte Evrope: Nemčija se je lahko spet združila, mali narodi v srednji, jugovzhodni in vzhodni Evropi pa so lahko dokončali proces lastne emancipacije, ki ga je prekinil izbruh druge svetovne vojne (Bufon, 1996a).

Sl. 2: Podobe evropskega geopolitičnega razgrajevanja – Penckova delitev na "zunanjo", "vmesno" in "notranjo" Evropo iz leta 1915 (Heffernan, 1998).

Fig. 2: Images of European geopolitical deconstruction – Penck's division into "Vorder", "Zwischen" and "Hinter" Europe as produced in 1915 (Heffernan, 1998).

Problem sodobne Evrope je torej poiskati nove oblike meddržavnega sobivanja v poblokovskih razmerah na kontinentalni ravni in za prenovljeno in med seboj povezano Evropo pridobiti hkrati novo vlogo na globalni ravni, predvsem v odnosu do Združenih držav Amerike in azijskih sil. Postopek notranjega povezovanja bo vsekakor pomenil prenos zahodnoevropskega socialnodemokratskega kapitalističnega sistema na vzhod in s tem oblikovanje novih trgov ter pridobitev novih resursov. Z rastjo meddržavnih in medregionalnih odnosov ter čezmejnega sodelovanja so mnoge srednje-vzhodne dežele v Evropi, ki so bile doslej na robu dveh družbeno-ekonomskih in političnih sistemov, nanovo ali ponovno prevzele vlogo središčnih območij ter prometno-komunikacijskih in gospodarskih vozlišč. Ta dogajanja nam dajejo razumeti, kako se geografski prostor lahko periodično preoblikuje in reinterpretira, a tudi to, da obstajajo določene prostorske stalnice, ki predstavljajo na daljši rok obseg in meje posameznih geopolitičnih enot. V Evropi so to verjetno ločnice med katoliško-protestantskim, pravoslavnim in muslimanskim prostorom, ki imajo (ali so imele) svoje stičišče v Sarajevu in vnašajo po eni strani neko linijo stika in potencialnega konflikta, po drugi pa nakazujejo meje pričakovanega obsega različnih asociativnih enot (Galtung, 1994).

Naslednje vprašanje zadeva dejansko uresničevanje družbene, ekonomske in politične integracije v pogojih kulturne raznolikosti in njenega sočasnega ovrednotenja tako v prostorskem kot vsebinskem pogledu: Do kod bo segla na vzhodu? Ali si bo lahko "privoščila" tudi Rusijo in Turčijo ter vse implikacije, ki so povezane na širitev v

azijski prostor? Kako bo mogoče družbeno integracijo uskladiti z nacionalno in etnično-jezikovno strukturo kontinenta (Bufon, 1997), kjer je poleg 31 državotvornih narodov še prav toliko "narodov brez države" ter 25 manjšin, ki so prisotne v kar 140 različnih manjšinskih situacijah (da ne omenimo še vrsto drugih regionalnih in lokalnih skupnosti)? Nedvomno bo povečan obseg komunikacij oziroma pretoka ljudi na lokalni, regionalni, državni in naddržavni ravni sprožil tudi konservativne reakcije, ki bodo težile k zapiranju, omejevanju in varovanju tako imenovanega "nacionalnega" karakterja posameznih držav ali državnih območij, še posebno do priseljencev iz neevropskega prostora. A tudi same lokalne skupnosti, manjšine in mali narodi bodo morali v novih pogojih nanovo razmisliti o svojem položaju in vlogi v kontekstu vse večje integracije na kontinentalni ravni in globalizacije na svetovni ravni, ki predstavljata nedvomno poseben izziv tradicionalnim prostorskim in družbenim vezem ter odpirata obenem nove oblike medregionalnega in širšega informacijskega pretoka in povezovanja v skupnem sistemu. Globalizacija na ta način vpliva tudi na kulturne vzorce in teži k odpravljanju lokalne, regionalne ali nacionalne specifičnosti oziroma k "deteritorializaciji" prostorskih in družbenih struktur (Williams, 1997). Zaradi tega se bo evropski

model "združevanja v različnosti" moral nenazadnje spopasti še s problemom prenosa tega evropskega programa na svetovno merilo in njegovega odnosa do globalizacijskega "talilnega lonca".

Evropa, domovina nacionalizma in imperializma, a tudi politične geografije, je svoj vzor politične ureditve prostora in družbenih odnosov od 16. stoletja dalje prenesla in uveljavila tudi na drugih celinah, marsikje v dokajšnjem neskladju z lastno doktrino o samoodločbi narodov. Čeprav je vlogo svetovnega "središča" po drugi svetovni vojni izgubila, ostaja kontinent pravi "laboratorij" kompleksnosti političnogeografskih in kulturnogeografskih pojavov, kot so etnične skupine, narodi, države, manjšine, interetnični odnosi in čezmejno sodelovanje (Bufon, 2004a). Njeni tako različni in številni kulturni prostori izražajo pretekla nasprotja in napetosti, a tudi željo po iskanju novih ravnovesij in večjem medsebojnem povezovanju, in so na ta način vestni pokazatelji mnogokrat protislovne, a privlačne političnogeografske podobe Evrope. Od uspeha in možnosti uveljavljanja evropskih integracijskih modelov je navsezadnje odvisna ne le prihodnost našega kontinenta, a tudi precejšnjega dela sveta, ki se sklicuje na njene civilizacijske dosežke.

BETWEEN CONVERGENCE AND DIVERGENCE: DILEMMAS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Milan BUFON

University of Primorska, Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

SUMMARY

The article deals with contemporary dilemmas of the political geography of Europe; specifically, the dilemmas of European integration processes between social and spatial convergence and divergence.

In the opening it presents the developmental and interpretive course of European political geography, which initially focused on geopolitical interpretations of the world and problems of competitive state-formation ability, but later gradually moved toward the treating of central-peripheral relationships on various spatial and socio-political levels. In this framework the researchers have "discovered anew" two perpetually topical and important phenomena: territoriality and borders, probably the main two creators of social and spatial divergence and distinction, as well as agents in the formation of different internal (or "domestic") and external (or "foreign") social spaces. An analysis of territoriality and borders has in fact shown that throughout the world we can witness exceptional interlacing of cultural, social and economic spaces, which are themselves co-formers of ever-changing social relationships. Europe, where the idea of nation-states was actually born, is the part of the world where political borders are coming closest, or overlapping, to the highest degree with the borders of different cultural spaces. Therefore, if the main problem of this continent in the past was (though in many places it still is) how to best divide cultural spaces and build state units on their foundations, this very same area is today faced with completely new challenges, which

concern the issue of how to integrate, as best as possible, its numerous interests into a unified system. Since Europe has known different types of state-formation processes, today there exist different forms of European nationalism. This is in western Europe mainly related to state space and is therefore foremost a socio-political movement assuming cultural connotations of the dominant ethno-linguistic group, while in east-central Europe it is related to national or ethno-linguistic space and is foremost a cultural movement assuming a socio-political connotation of the state space. Both can cause ethnic and interstate conflicts, although originating from different bases: state nationalism shows a tendency to adjust the ethno-linguistic structure to the existing state territory, while cultural nationalism tends towards adjusting the state territory to the existing ethno-linguistic structure. The process of European integration on the continental level will therefore also have to harmonize the various expectations concerning state and national representation in the context of a general "connected-in-diversity" strategy.

Further on, the article deals with the trying construction of European convergence through the development of transnational organisations, which clearly shows how European national politics and interests affect the strategy of European integration processes and how the influence of geopolitical and geostrategic considerations in the understanding of the relationship between Europe and global society is still very much present.

The article concludes that the European continent in this context remains a veritable "laboratory" in the understanding and handling of contemporary convergent and divergent processes, which on the one side manifest past contrasts and tensions, while on the other express the desire to search for new balances and integration models.

Key words: political geography of Europe, territoriality, nationalism, cultural and political borders, integration and globalization

LITERATURA

Ambrose, S. E. (1990): Rise to Globalism - American Foreign Policy since 1938. Harmondsworth, University Press.

Berezin, M., Schain, M. (2003): Europe without Borders – Remapping Territory, Citizenship and Identity in a Transnational Age. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

Blaut, J. M. (1987): The National Question – Decolonising the Theory of Nationalism. London, Zed Books.

Bufon, M. (1994): Regionalizem in nacionalizem. *Annales, Series historia et sociologia*, 5/94. Koper, 9–16.

Bufon, M. (1996a): Some political-geographical problems of transition in Central Europe. V: Carter, F. W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 73–89.

Bufon, M. (1996b): Naravne, kulturne in družbene meje. *Annales, Series historia et sociologia*, 8/96. Koper, 177–186.

Bufon, M. (1997): Države, narodi, manjšine: politično-geografski oris. *Geografski vestnik*, 69. Ljubljana, 93–114.

Bufon, M. (1998a): Nationalism and globalization: a Central European perspective. *Annales, Series historia et sociologia*, 12/98. Koper, 7–14.

Bufon, M. (1998b): Le regioni transfrontaliere nel processo di unificazione europea. V: Bonaverò, P.,

Dansero, E. (eds.): *L'Europa delle regioni e delle reti*. Torino, Utet, 126–142.

Bufon, M. (1998c): Procesi evropske integracije in ohranjanje jezika narodnih manjšin. V: Štrukelj I. (ed.): *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 65–76.

Bufon, M. (1998d): Borders and border landscapes: a theoretical assessment. V: Koter, M., Heffner, K. (eds.): *Borderlands and Transborder Regions*. Opole-Lodz, University of Lody, 7–14.

Bufon, M. (1999): Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji. *Geografski vestnik*, 71. Ljubljana, 91–103.

Bufon, M. (2001): Osnove politične geografije I–II. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Bufon, M. (2004a): Med teritorialnostjo in globalnostjo – sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Bufon, M. (2004b): Central-eastern and South-eastern Europe: an area of geopolitical and geocultural contact. *Annales, Series historia et sociologia*, 14, 2004, 1. Koper, 97–108.

Cooke, P. (1989): Nation, space, modernity. V: Peet, R., Thrift, N. (eds.): *New Models in Geography I*. London, Unwin Hyman, 267–291.

- Galtung, J. (1994):** Coexistence in spite of borders: on the borders in the mind? V: Gallusser W. A. (ed.): *Political Boundaries and Coexistence*. Berne, Peter Lang, 5–14.
- Heffernan, M. (1998):** *The Meaning of Europe – Geography and Geopolitics*. London, Arnold.
- Keating, M., Loughlin, J. (1997):** *The Political Economy of Regionalism*. London, Frank Cass.
- Kennedy, P. (1988):** *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London, Sage.
- Klemenčič, V., Bufon, M. (1994):** Cultural elements of integration and transformation of border regions. *Political Geography*, 13. London, 73–83.
- Mackinder, H. (1904):** The geographical pivot of history. *Geographical Journal*, 23. London, 421–442.
- O’Laughlin, J., van der Wusten, H. (1986):** Geography, war and peace: notes for a contribution to a revived political geography. *Progress in Human Geography*, 10. London, 484–510.
- Nelson, B. F., Stubb, A. C. G. (1994):** *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*. Boulder, University Press.
- Nolte, E. (1987):** *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*. Berlin, A. Verlag.
- Poulantzas, N. (1978):** *State, Power, Socialism*. London, New Left Books.
- Ratzel, F. (1899):** *Anthropogeographie*. Stuttgart, Engelhorn.
- Rokkan, S., Urwin, D. W. (1983):** *Economy, Territory, Identity*. London, Sage.
- Rostow, W. W. (1960):** *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge, University Press.
- Sack, R. D. (1980):** *Conceptions of Space in Social Thought*. London, Macmillan.
- Smith, M. L., Stirk, P. M. R. (1990):** *Making the New Europe: European Unity and the Second World War*. London, Routledge.
- Stirk, P. M. R. (1996):** *A History of European Integration since 1914*. London, Routledge.
- Taylor, P. J. (1989):** *Political Geography – World Economy, Nation-State and Locality*. London, Longman.
- Taylor, P. J. (1990):** *Britain and the Cold War: 1945 as Geopolitical Transition*. London, Croom Helm.
- Tunjić, F. (2004):** Vmesna Evropa: konfliktnost državnih teritorialnih meja. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Williams, A. M. (1991):** *The European Community: The Contradictions of Integration*. Oxford, University Press.
- Williams, C. H. (1982):** *National Separatism*. Vancouver, University of Vancouver.
- Williams, C. H. (1991):** *Linguistic Minorities, Society and Territory*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Williams, C. H. (1997):** European regionalism and the search for new representational spaces. *Annales, Series historia et sociologia*, 7, 1997, 1. Koper, 265–274.